

LYDİA'DA ELE GEÇEN BİR GREKO-PERS BULUNTU GRUBU (Lev. XXVIII-XXXIII)

Bu yazıda, 1970 yılında Gördes (Iulla Gordos) ile Akhisar (Thyatira) arasındaki Gökçeler Köyü'nde ele geçmiş olan ve Manisa Müzesi'ne nakledilen bir buluntu grubunun tanıtılmasına çalışılmaktadır. Eserlerin Pers uygarlığının izlerini taşımaları, bu buluntuları Anadolu tarihi açısından hayli ilginç kılmakta ve Gökçeler yöresinde bir Pers iskanının varlığını göstermektedir.

Anadolu'da, İ.Ö.546 civarında başlayan Pers etkinliği, Perslerin Anadolu'yu terketmelerinden sonra da sürmüş ve hatta Roma İmparatorluk devrinde bile varlığını göstermiştir. Nitekim, elimizdeki buluntular ve aynı yörede ele geçmiş olan Pers özellikli diğer bazı buluntular Kuzey Lydia'da da bir Pers nüfusunun varlığını gösterir niteliktedir¹. Gerçekten bu yöre, *Artemis Anattis* kültünün Anadolu'daki bir merkezi durumunda olup, bu kült Yunan tanrıçası Artemis ile Pers tanrıçası Anattis'in birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır². Bu yörede bir Pers iskanının varlığını gösteren diğer ilginç bir kanıt da, Ephesos'da ele geçmiş olan ve Lydia'daki Roma imparatorluk devri yerleşim adlarını kaydeden önemli bir yazıttır³. Bu yazıtta adı geçen *Maibozanoi* isimli Pers kavminin Gölarmara civarında yaşadığı düşünülmektedir.

Kuzey Lydia'da, Gökçeler köyü yakınlarındaki Pers nüfusunun varlığına ilişkin düşünceleri destekleyen buluntularımız yedi adet (altın ve gümüş) parçadan oluşmaktadır. Bu eserleri tanıtmaya çalışalım:

1) *Gümüş kâse*: Bezemesiz. Ağız kenarı dışa çekik, karın hafif şişkin, dip yuvarlak ve *omphalos*'lu. Omuzda içbükey yivler görülmekte. Yükl.6.2; ağız çapı 13.3; karın çapı 11 cm. Env.No.4615 (Res.1).

1. Anadolu'daki Pers nüfusu hakkında şu kaynaklara başvurmak mümkündür: L.Robert, *BCH* 1982, 503-9; *Noms Indigènes dans l'Asie Mineure* (1963), 349; *CRAI* 1978, 283-5; J. ve L.Robert, *La Carie II* (1954), 79; L.Robert, *Fouilles d'Amizon en Carie* (1983), 115 ve H.Malay-R.Schmitt, *Epigraphica Anatolica* 5 (1985), 27-9.

2. I.Diakonoff, *BABesch* 54 (1979), 139-175. Öte yandan, Batı Anadolu'nun özellikle Phrygia bölgesinde ele geçen bazı mezar yazıtlarında "Pers Tanrıları" şeklindeki ifadeler rastlanmakta olup, bu da bize bazı Yunanlıların da Pers tanrılarını benimsemiş olduklarını göstermektedir. (Bk.Th.Drew-Bear, *Nouvelles Inscriptions de Phrygie*, 1978, 48-50 ve *TAM V*, 1, index). Bu arada, Sarıçam'da (Hierakome) bulunan ve Pergamon kralı Attalos III tarafından kaleme alındığı bilinen bir mektupta, civarda bulunan *Artemis Persike* isimli Pers tanrıçasının tapınağının dokunulmazlık alanı genişletilmektedir (Bk.C.B.Welles, *Royal Correspondence*, No.68 ve J.-L.Robert, *Hellenica VI*, 58).

3. Ch.Habicht, *JRS* 65 (1975), 73-4; krş. J.-Robert, *Bulletin épigraphique* 1981, 505 ve 1976, 595.

Akhemenid ve Anadolu Pers dönemi buluntuları arasında sıklıkla karşılaştığımız bu tür bezemesiz kâseler genellikle *omphalos*'lu olup, omuzlarında içbükey yiv taşımaktadırlar. Metal örneklerinin yanısıra pişmiş topraktan örneklerine de rastladığımız bu kâselerin geç dönemlere kadar üretildikleri anlaşılmaktadır¹. Gökçeler köyünde elimize geçen bu kâsenin en yakın benzerleri, Sardis'de bulunan ve şimdi İstanbul Müzesi'nde korunan ve İ.Ö. V.yüzyıla tarihlenen kâse² ile, Anadolu kökenli olduğu düşünülen ve New York Metropolitan Müzesi'nde bulunan bir başka kâsedir³. Her iki eser de, aynı form çizgilerini taşımaktadırlar. Öte yandan, Voini'de (Kıbrıs) bulunan ve İ.Ö.V.yüzyıla tarihlenen diğer bir kâse⁴ ile Uşak-İkiztepe tümülüsünde ele geçen kâse de⁵ aynı türün örnekleri arasında yer almaktadırlar.

2) Gümüş kâse: Bezemeli. Ağız kenarı dışa çekik, karın şişkin, dip yuvarlak. Omuz kısmında, aşağıya doğru sarkan, dış konturu çizgili bir dil motifi; omuz sırtında içbükey kalın bir bant. Gövdede, dipteki tondodan çıkan ve yukarı doğru genişleyen, uçları sivri olarak biten dilimler. Aralarında dört adet kabartma çentik ve bunların üzerinde küçük dörtgen kabartmalar bulunan zincir şeklinde bir dizi. Tondoda çok yapraklı bir rozet. Yük. 5.3; ağız çapı 12.5; karın çapı 10.2 cm. Env. No.4614 (Res.2).

Bu gruba giren kâseler No.1'deki bezemesiz örneğimize form bakımından çok benzemekte, ancak dış düzeyindeki bezemeler bakımından farklılık göstermektedir. Elimizdeki kâse, gerek form ve gerek bezemesi ile, Metropolitan Museum'daki Uşak-İkiztepe kökenli olan ve İ.Ö.VI.yüzyıla tarihlenen kâselerle büyük bir benzerlik içindedir⁶. Ayrıca, Voini'de ele geçmiş olan diğer bir kâse⁷ ile, British Museum'daki diğer bazı kâseler⁸ aynı grup içinde yorumlanabilecek nitelikte olup, İ.Ö.V.yüzyıla tarihlenmektedirler. Bu arada, Amerika'daki Corning Cam Eserler Müzesi'nde bulunan ilginç bir diğer örneği de aynı grup içinde düşünmek mümkündür⁹. Camdan yapılmış olan

1. Aynı bölgede ele geçen benzer kâse örnekleri Manisa Müzesi'nde korunmaktadır.

2. J.C.Waldbaum, *Metalwork from Sardis*, 1983, No.964.

3. D.von Bothmer, *A Greek and Roman Treasury*, 1984, No.14.

4. *The Swedish Cyprus Expedition*, Vol.III, 1927-1931, Lev.XC, No.292 B.

5. B.Tezcan, "İkiztepe Kazısı", VIII. TTK Raporları, 1976, 391 ve dev.

6. D.von Bothmer, a.g.e., No.32.

7. *The Swedish Cyprus Expedition III*, aynı yer.

8. A.U.Pope, *A Survey of Persian Art VII*, 1981, Lev. 120 B.

9. *Ancient Persia, Art of an Empire*, Vol. IV, 47-52, Lev. XXXI-II.

bu kâse *omphalos* 'lu olup, gövdesi üzerinde yaprak bezemeleri taşınmaktadır.

3- Gümüş *kepçe* (*Kyathos*). Sığ bir haznesi olan kepçenin, hazneye dik olarak bağlanmış olan kulbunda bir dana başı figürü görülmekte. Figürde kulaklar geriye dönük, gözler küresel ve iri, kaşlar etli, burun kıvrımları ve çene altı tüyleri belirlenmiş durumda. Yük. 20.1; halka 2.5; hazne çapı 4.6 cm. Env. No. 4611 (Res. 3-4).

Kulp halkalarında çeşitli hayvan başlarının yer aldığı *kyathos* 'lar, bu özellikleri ile Greko-Pers sanatının bir özelliğini oluşturmaktadırlar. Elimizdeki buluntu, İstanbul Müzesi'ndeki bir kepçe¹ ve Metropolitan Museum'daki Uşak-İkiztepe tümülüsünde ele geçen diğer bazı kepçelerle² büyük bir benzerlik içindedir. Öte yandan, yine İkiztepe çıkışlı olup da Metropolitan Museum'da bulunan bir başka örnekte yer alan hayvan figürleri ve diğer bazı detay özellikleri³ yine Greko-Pers sanatın özelliklerini yansıtmaktadır.

4- Gümüş *bilezik* : Bileziğin açık bırakılmış bulunan halka uçlarında, birbirine bakar durumda iki manda başı görülmektedir. Başlardaki boynuzlar ve kulaklar başa yapışık ve geriye dönük, kulak içleri ve çene altı tüyleri taranarak belirlenmiş durumdadır. Çap 6.1; halka kalınlığı 0.4 cm. Env. No.4612 (Res. 5-6).

5- Gümüş *bilezik* : No.4 ile aynı form, ölçü ve bezemeye sahip. Env. No. 4613 (Res.7-8).

Akhamenid döneminin takı eşyaları, gösterişleri ve üstün işçilikleri ile dikkatli çekmektedirler. Bu eşyalardaki özellikleri, Pers imparatorluğunun her yöresinde üretilen takı eşyalarında görmek mümkündür. Bu benzerlik, Pers satraplıklarının sürekli bir merkezi denetim altında bulunmaları ve geleneklere olan bağlılıkla açıklanabilir. Akhamenid takı eşyalarında, diğer sanat ürünlerinde olduğu gibi, hayvansal figürler ön planda yer almaktadır. Bu hayvanlar arasında koç, dana, keçi, aslan ve grifonlar ön planda yer almaktadırlar. Ancak, Gökçeler buluntuları arasında yer alan bileziklerde manda başlarının bezeme elemanı olarak kullanılmış olmaları ilginçtir. Bu manda başındaki ayrıntıların yüzeysel olmasına karşın, İ.Ö. V.yüzyılda üretilen diğer bazı bileziklerde en ince ayrıntılara yer verildiği görülmektedir.

1. J.C.Waldbaum, a.g.e., No. 965.

2. D.von Bothmer, a.g.e., No 60-1.

3. D.von Bothmer, a.g.e., No. 59.

(Örneğin, British Museum'daki Oxus buluntuları arasında yer alan bir bilezik¹ ile, Voini'de ele geçen örneklerde² olduğu gibi). Bu örneklerden hareketle, İ.Ö.V.yüzyıla tarihlenen Akhemenid bileziklerinde sitilizasyonun ön plana çıktığını söylemek mümkündür. O halde , yüzeyselliğin hakim olduğu Gökçeler bileziklerini İ.Ö.V.yüzyıldan daha erkene tarihlemek gerekecektir.

6- Altın yüzük : Parmak halkasının uçlarında "yüzük kaşını ısırın" aslan başları olup, bu başların ısırıldığı yüzük kaşı üzerinde erkek sphinks figürü kazınmış durumdadır. Yüzük kaşının oturduğu çerçevede ve aslan başlarının enselerinde granülasyon tekniğinde bir işçilik göze çarpmakta. Çap 2.5 cm. Env. No. 2288 (Res.9-10).

Dönemin eserleri arasında bir benzerine rastlamadığımız bu altın yüzük, parmak halkası uçlarındaki aslan başı figürleri ve bu başların ısırıldığı akik yüzük kaşı ile ünik bir eser niteliğindedir. Bu yüzük dikkatlice incelendiğinde, aslan başlarındaki ağız kenarlarının ay şeklindeki bir hatla sınırlandırıldığını, üst dudak kıvrımlarının göz altına kadar uzatıldığını, elmacık kemiklerinin yay şeklindeki bir çentikle belirginleştirildiğini ve kulak üstlerinde düğme şeklinde bir kabarıklığın oluşturulduğunu gözlemek mümkün olmaktadır. Kulak üstlerinde yer alan bu düğme şekilli kabarıklığı Urartu aslan tasvirlerinde de görmekteyiz³. Ayrıca, Urartularda⁴, Luristan'da⁵ ve gelişmiş Akhemenid eserlerinden tanıdığımız⁶, içi balık kılıcı şeklinde taranmış, yaprak şekilli yele tasviri elimizdeki yüzükte yer alan aslan başlarında da görülmektedir. Öte yandan, yüzük kaşı üzerine kazınan, Doğu geleneğindeki sphinks figürü, detay özellikleri ile Akhemenid saray üslubundadır⁷: Bu sphinks figürünün en yakın benzeri, E.T.Nevell koleksiyonunda yer alan bir mühür de görülmektedir⁸. Öte yandan, İ.Ö.VI. yüzyıl içlerinde tarihlenen Sardis kronik mühürlerinde⁹ ve yine Sardis buluntusu olan altın elbise plakalarında da aynı özellikleri taşıyan sphinks'ler bulunmaktadır¹⁰. Yukarıda verdiğimiz örneklerde ve Gökçeler

1. R. Ghirsmann, *Perses, Proto-Iraniens, Medes, Achamenides*, 1963, 249, Res.302.
2. *The Swedish Cyprus Expedition III*, 238, Lev. XCI.
3. E. Akurgal, *Urartische und Altiranische Kunstzentren*, 1968, 60, Şek. 24-5.
4. E. Akurgal, a. g. e., 61, Şek. 31.
5. A.U.Pope, a. g. e., Res. 32B.
6. R. Ghirsmann, a.g.e.,253, Res. 306.
7. R. Ghirsmann, a.g.e., 180, Res. 226.
8. A.U.Pope, a.g.e., VIII, Res. 123K.
9. *Sardis XIII*, 1910-1914, No. 114-5
10. *Sardis XIII*, No. 1.

buluntusunda yer alan sphinksler hareketli olmaktan uzaktırlar. Oysa İ.Ö.V. yüzyıla tarihlenen Akhamenid eserlerindeki sphinkslerde belirgin bir hareketlilik vardır. Bu farklılık nedeniyle, elimizdeki yüzüğün İ.Ö. VI. yüzyıla tarihlenmesi mümkündür.

7- *Altın koç figürünü* : Figürinde canlandırılan koç, başını gövdesine dik olarak yana çevirmiş, oturur durumdadır. Kulaklar başa yapışık ve geriye dönük, gözler iyice açık, kaşlar etli, burun hafif kemerli, kalça kası belirlenmiş, ayaklar karın altına toplanmış, tırnak detayları belirlenmiş ve gövde üzerindeki tüyler yuvarlaklarla belirgin hale getirilmiş durumdadır. Yük.2.8; gövde uzunluğu 2.9 cm.; ağırlık 14.28 gr. Env. No. 5289 (Res. 11-12).

Elimizde bulunan, başını sola çevirmiş ve ayaklarını karın altında toplayarak oturmuş koç figürünü, ilk bakışta İ.Ö.VI. yüzyıla tarihlenen Susa¹ ve Persepolis sütun başlarındaki² figürleri hatırlatmaktadır. Ayrıca, kalçanın belirlenmiş şekli ve ön bacadaki kas vurgulaması da Akhamenid dönemi eserlerinde göze çarpan unsurlardır³.

SONUÇ

Burada tanıtmaya çalıştığımız Gökçeler buluntularının yanı sıra, Sardis, İkiztepe ve Güre (Uşak)⁴ gibi merkezlerde ele geçen diğer bazı eserler bize göstermektedir ki, gelişmiş şekilleri ile İ.Ö.V.yüzyıl içlerinde ortaya çıkan ve Akhamenid veya Greko-Pers olarak adlandırılan eserler Batı Anadolu'da da yoğun olarak üretilmekte ve geç dönemlere kadar rağbet görmekteydiler. Bu eserlerin Pers sanatı ile olan uyumlarının yanı sıra Lydia ve Phrygia'nın bazı sanatsal özelliklerini taşımaları, bunların daha çok Anadolu-Pers eserleri olarak tanımlanması gerektiğini düşündürmektedir.

Gökçeler buluntularının tarihlenmesinde en önemli dayanak noktamız Uşak-İkiztepe'de ele geçen buluntulardır. Çoğunluğu halen Metropolitan Museum'da bulunan bu eserler İ.Ö.VI.yüzyıla tarihlenmektedirler⁵. Ancak, aynı tümülüste daha sonra yapılan bir kazı çalışmasında Darius I dönemine ait bir sikkenin ele geçmesi, bu gruba giren eserlerin İ.Ö. 515-486 yılları arasında tarihlenmeleri gerektiğini ortaya koymuş bulunmaktadır⁶.

Çanakale 1990

Turhan Özkan

1. R.Ghirsman, a.g.e., 137, Res.186.

2. R.Ghirsman, a.g.e., 213, Res.261.

3. R.Ghirsman, a.g.e., 242, Res.290 ve 306.

4.1989 yılında, Uşak Müzesi tarafından Güre'de yapılan tümülüs kazısında da aynı türden buluntulara rastlanmıştır.

5. D.von Bothmer, a.g.e., aynı yer.

6. B.Tezcan, a.g.e., 391 ve dev.

